

КОНЦЕПЦІЙНІ ОСНОВИ ЕКСПЕДИЦІЙНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА

Іван ЗЕЛЕНЧУК

кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник Філії «Гуцульщина» ННДІУ

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК

кандидат історичних наук,
науковий співробітник Філії «Гуцульщина» ННДІУ

Анотація. У статті розглянуто наукові основи сучасної концепції експедиційного українознавства.

Ключові слова: експедиційне українознавство, концепція, методика, джерельна база, фактографічні матеріали.

Українознавство як система інтегративних знань про Україну і світове українство використовує розроблену співробітниками ННДІУ під керівництвом доктора філологічних наук П. Кононенка системну методологію досліджень, згідно з якою вони здійснюються на джерельно-фактографічній основі, засадах об'єктивно-порівняльного розгляду і аналізу, а також принципу історизму [1]. Вивчення об'єктів, явищ і феноменів України та світового українства відбувається через призму зіставно-протиставного підходу, доказових оцінок і висновків. Українознавчий аналіз здійснюється з урахуванням перспектив і тенденцій розвитку процесів, явищ та поведінки людей для пошуку об'єктивних істин, дослідження справжніх природно-суспільних та матеріально-духовних сутностей. Для українознавчих досліджень важливі правдиві історичні дані, тому однаково вагомими є висновки як позитивного, так і негативного змісту в масштабах світового часопростору. Оскільки впродовж віків українство розвивається як світовий феномен, то джерела, факти, події, процеси і вчинки людей необхідно розглядати як ланки одного процесу в органічній цілості, у взаємній залежності.

Здійснюючи українознавчі дослідження, недостатньо використовувати тільки відомі фактографічні матеріали та документи. Для поповнення джерельної бази треба проводити додаткові, спеціально організовані експедиційні дослідження.

У цій статті ми коротко розглянемо історію становлення та розвитку експедиційного методу дослідження України і світового українства, а також викладемо концептуальні основи сучасного експедиційного українознавства, які ґрунтуються на концепції П. Кононенка [1].

Наукові основи методики сучасного експедиційного українознавства історично були закладені такими визначними діячами науки і культури України, як Т. Шевченко, П. Чубинський, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Грушевський, І. Франко, Ф. Вовк, В. Гнатюк, С. Витвицький, В. Шухевич та ін. Здійснюючи наукові археологічні, етнографічні, фольклорні, антропологічні, археологічні експедиції в Україні, вони на основі самостійно одержаної джерельної бази ґрунтовно аналізували і досліджували історію, матеріальну й духовну культуру українського народу.

Перші експедиційні дослідження України на організованій науковій основі розпочалися в середині XIX ст.: «Етапним стає 1843 рік: саме тоді засновано в Києві Археологічну комісію, з 1860-х років секретарем якої стає славнозвісний

історик Володимир Антонович і яка видає надзвичайно вагомий праці – 4 томи «Пам'ятників», «Архів Юго-Западної Росії», численні надзвичайної ваги документи з історії України» [2, 215].

Т. Шевченко у 1846–1847 роках здійснював експедиційні дослідження України як співробітник Київської археографічної комісії. Про його участь у цих експедиціях зазначено в передмові «На вічному шляху до Шевченка» до повного зібрання творів у 12 томах: «Удруге приїхав Тарас Шевченко в Україну в квітні 1845 року. Вирушив він у рідний край як «вільний художник» від Академії мистецтв, мандрував Україною з повноваженнями співробітника Київської археографічної комісії, і його дороги пролягли до Берестечка, Острога, Луцька, Кременця та Почаївського монастиря, на Полтавщину і на Поділля, до Ніжина і в Переяслав...» [2, 21].

Як художник і дослідник історії та культури України Т. Шевченко створив серію художньо-документальних картин «Живописна Україна»: «Судная рада», «Дари в Чигрині 1649 року», «Старости», «Казка», «Видубицький монастир у Києві» [3, 204–205]. У «Археологічних нотатках» перелічуються ті історичні місця в Україні, де він здійснював наукові дослідження: «Переяслав, Телепень, Лубны, Хорол, Миргород, Чернышов» [3, 213–219].

Із «Записів народної творчості» Т. Шевченка, над якими він працював протягом 1843–1859 років, відомо, що під час археографічних експедицій 1846–1847 років народні пісні були записані від О. Зорівни, Г. Демиденка, М. Липського та П. Чуйкевича. Місця, де зроблено записи народної творчості, мають такі назви: «Межигір'я, На Дніпрі, Яготин, На Преп'яті, У Хвастовці, Каменець-Подольський, У Почаєві, Оренбург, Сквиря й Жаботин, Сквирський уезд, Зеленька» [3, 259–280].

Наукову і художню працю Т. Шевченка як співробітника Археологічної комісії розглянув український вчений Є. Кирилюк у монографії «Тарас Шевченко. Життя і творчість»: «21 вересня Шевченко одержав од Археологічної комісії нове велике доручення: збирати перекази, фольклор та зробити опис історичних пам'яток у Київській, Подільській і Волинській губерніях. В останніх числах вересня поет виїхав з Києва, а 3 жовтня вже записав українські народні пісні від учителя Петра Чуйкевича в Кам'янці-Подільському. З Кам'янця Шевченко виїхав до Почаєва на Волині, де намалював чотири акварелі з видами Почаївської лаври й записав кілька українських народних пісень. На одній акварелі видно галицьке село Підкамін'я, що в ті часи було вже по той бік кордону» [4, 155].

Результатом теоретичних та експедиційних досліджень Т. Шевченка став фундаментальний науковий висновок про єдність всієї України: «Пізніше в одній із повістей він висловив думку

про єдність українського народу обопали Збруча: «Од берегів тихого Дону до кременистих берегів бистроплинного Дністра – один ґрунт землі, одна мова, один побут, один вид народу; навіть пісні й ті самі. Як одної матері діти» [4, 155].

На важливості експедиційного збирання етнографічного матеріалу в Україні наголошував видатний український вчений, голова НТШ М. Грушевський. У 1895 р. в передмові до першого тому «Етнографічного збірника» він писав, що започаткував у видавничій структурі НТШ у Львові систематичне публікування зібраних етнографічних матеріалів: «Наукове товариство імені Шевченка, бажаючи в міру своїх матеріальних засобів, поки що – так небагато, допомогти українській етнографічній науці в її сумнім становищі, як сказано, й досі триває, ухвалило на початку сього року заснувати окреме видавництво для матеріалів до українсько-руської етнографії (розправи з тієї сфери, а також статті критично-бібліографічні мають уміщатись в «Записках» Товариства). Аби ту справу скорше до життя привести і в курс пустити, тимчасову редакцію прийняв на себе нижчепідписаний, в надії, що за якийсь час Товариство сформує для того осібну комісію етнографічну, а з тим прийде можливість передати редакцію чоловікові, що міг би тим спеціально зайнятись» [5, 343].

Для цілеспрямованого експедиційного збирання етнографічного матеріалу в НТШ під керівництвом М. Грушевського була складена відповідна програма: «Нарешті програма, уложена спільними силами членів Товариства, має чисто практичне значіння – зазначити головніші точки народного життя для збирання матеріалу, для чого, будемо сподіватись, заснування спеціального українсько-руського етнографічного видавництва надасть нашим землякам нової охоти й енергії» [5, 344].

І. Франко також приділяв багато уваги науковому підходу до експедиційного збирання етнографічних матеріалів. У статті «До збирачів етнографічних матеріалів» він наголосив на важливості точного запису та обов'язкового збереження особливостей місцевої говірки: «Не можна від себе нічого додавати до запису ані викидати з нього. Правопис записів має бути шкільний, але місцеві прикмети говору мають бути задержані» [6, 412].

Один із фундаторів літературного краєзнавства на Прикарпатті – І. Білинкевич – упродовж піввіку досліджував обставини перебування І. Франка на Станіславщині та навів відомості про збирання видатним українським письменником і вченим етнографічного та фольклорного матеріалу на Гуцульщині. Перебуваючи в селі Довгополе у 1898 р., І. Франко записав переказ про славного опришка Мирона Штолу та жорстокого мандатора Гердлічку від місцевого оповідача А. Освіцінського. Матеріали про опришка Штолу він опублікував в «Етнографічному збірнику» (Т. V, 1890), а про мандатора Гердлічку написав оповідання під назвою «Гуцульський король».

На основі переказів та оповідань, зібраних у селі Криворівня від літніх гуцулів, І. Франко в січні 1902 р. написав оповідання «Терен у нозі», а в січні 1903 р. – повість про трагічну долю гуцула «Як Юра Шикманюк брив Черемош». Письменник заохочував усіх, хто досліджував Гуцульщину, записувати старі перекази і легенди, казки, відшукувати цікаві документи і матеріали, що стосуються історії та культури цього краю.

І. Білинкевич зазначав, що І. Франко знав багато українських пісень і сам їх виконував. Так,

К. Квітка записав кілька десятків пісень від письменника, коли той влітку 1901 р. відвідав Лесю Українку під час її лікування у карпатському селі Буркут: «Климент Квітка у статті «Іван Франко як виконавець народних пісень» згадав про свою зустріч з Іваном Франком у Буркуті: «Франко розмовляв там вечорами з Лесею Українкою про літературу, і дізнавшись від неї, що я збираю народні мелодії, він став наспівувати для запису пісні, вивчені ним у рідному селі Нагуєвичах, і в інших місцевостях Прикарпаття. Я записав з голосу Франка 32 мелодії» [7, 164].

Видатний український вчений антрополог, етнограф і фольклорист Ф. Вовк заклав основи наукового підходу до проведення експедиційних досліджень України та розробив наукову методику експедиційного збирання етнографічних і фольклорних матеріалів. У 1897 р. в листі до В. Гнатюка, у якому йшлося про методику збирання етнографічних відомостей, він наголосив не тільки на необхідності точно записувати тексти розповідей, повністю описувати предмети і явища, але й на важливості виконання детальних рисунків: «...а малюнки взагалі скажу Вам, що без їх не можна, особливо в таких речах, як ремесло, бо фотографія не дасть ані плану, ані перекрою, без котрих іноді не обійдеться» [8, 32].

Крім того, у листі вчений зазначає про важливість широкого використання фотографій в етнографічних дослідженнях і дає конкретні поради В. Гнатюку з цього приводу: «Що ж до фотографії, то й те ж задля нашого брата річ безперемінно потрібна, і я дуже радий, що Ви узялись за се. Тут знов таки помало буде усе краще. Великих знімків не робіть. Найкращий формат задля ваших праць – 9 x 12 (та воно й дешевше і зручніше до роботи), і ніколи не робіть знімків з кількох предметів зара-зом (коли се не буде, наприклад, посуду або інші дрібні речі більш або менш одного роду), а старайтесь робити кожну річ окремно» [8, 32].

Про науковий підхід до експедиційного збирання етнографічних матеріалів, пов'язаних із добуванням вогню, ловецтвом, рибальством, бондарством, гончарством, одягом, взуттям, транспортом, господарськими садибами і будівлями, який повинен забезпечуватися детально розробленими планами, Ф. Вовк писав: «Звісно, збирати і записувати треба усе, що можна, але усе ж таки не розкидаючись і маючи собі у голові свій план, щоб записи до чого-небудь довели» [8, 34].

Ф. Вовк дав конкретні методичні рекомендації В. Гнатюку щодо того, як правильно робити записи і рисунки, точно фіксувати усі факти: «Записувати і малювати краще усього не до книжечки, а на окремих листках і пи-сати чи малювати завше на одній тільки стороні паперу, записуючи кожний факт або ряд однакових фактів на окремому листку. Упісля такі листки легше розбирати і групувати так чи інакше. Ніколи не покладайтеся на пам'ять, а усе записувати до самого дрібного, бо незабаром усе перемішається у голові і чоловік забудеться і де, і що бачив чи записав...» [8, 34].

Сучасна дослідниця творчої спадщини Ф. Вовка, доктор історичних наук О. Франко, описуючи наукову діяльність вченого, навела конкретні відомості щодо часу і території проведених ним експедицій: «У 1903 р. НТШ доручило Федору Вовку етнографічні та антропологічні студії в Галичині, які проводились ним включно до 1906 р. 6 вересня 1903 р., одержавши посвідчення за підписом намісника Галичини, вчений виїхав зі Львова до Перемишля. Далі його шлях лежав через Косів, Кути до Довгополя» [9, 186].

Для того, щоб одержати високоякісні фотографії, Ф. Вовк залучив до роботи в експедиції професійного фотографа: «Повернувшись до Львова, через декілька днів Ф. Вовк разом із фотографом П. Рябковим виїхав знову на Гуцульщину та Буковину. У Чернівцях вони пробули тиждень, а далі залізницею поїхали до Бродини, звідти кіньми до Селетина і Шепоти. Декілька днів перебували в Довгополі, і по Черемошу – на Ясенів, Криворівню і Жаб'є» [9, 186–187].

О. Франко вказала конкретні дані про число цінних предметів, одержаних Ф. Вовком під час експедиції, та зроблених ним фотографій: «Кількість зібраних предметів досягла 1000, окрім того, відправлено було 600 писанок, ціла гуцульська кахлева піч з орнаментом та побутовими сценками, колекція посуду оригінальної роботи та мідні речі (прикраси, топирці, надзвичайно високої орнаментативності, дуже близької до гальштатської), 10 моделей церков та хат, різні знаряддя, одяг, прикраси. Окрім цього, Ф. Вовк виготовив близько 800 фотографій досить великого розміру (9х12 та 13х18)» [9, 187].

На основі великої кількості зібраних у наукових експедиціях антропологічних, етнографічних і археологічних матеріалів український вчений із світовим іменем зробив обґрунтовані наукові висновки про етнічну єдність українського народу: «Федору Вовку вдалось доказати фізичну, мовну, побутову і духовну спорідненість всього роз'єданого українського народу від Карпат до Слобожанщини і від Полісся до Кубані, доказати, український народ є окремим, самобутнім, давнім народом» [9, 174].

Видатний український фольклорист і етнограф В. Гнатюк був першим, хто підніс фольклористику до рангу самостійної наукової дисципліни, тісно пов'язаної з етнографією, літературознавством і мовознавством. Особливо високо оцінив його експедиційну збирацьку діяльність І. Франко: «В. Гнатюк, феноменально щасливий збирач усього етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів мабуть не дорівняв ні один» [10, 129].

У відомій програмній роботі «Українська народна словесність (В справі записів українського етнографічного матеріалу)» В. Гнатюк чітко зазначив, які види матеріальної культури народу перш за все мають зафіксувати збиральники етнографічних матеріалів під час експедиції: «Подам тепер короткі інформації про те, як і що належить записувати. Програма до збирання відомостей, дотичних народної побутової техніки. Приходять тут такі розділи: а) первісні механічні пристрої у народному побуті; б) огонь, його добування і переховування; в) лови; г) рибальство; д) скотарство; е) бджільництво; ж) ліси, сади, пасовища й сінокоси; з) хліборобство; і) мірошництво; к) копання землі, викопування й оброблення глини; л) оброблення дерева; м) оброблення шкіри; н) оброблення рога й кістки; о) оброблення волокнчатих речей; п) оброблення металів; р) переміщення» [11, 51].

Для розробки концепційних основ експедиційного українознавства продуктивним є використання наукового підходу В. Гнатюка до збирання етнографічних матеріалів, який охоплює (в комплексі) фіксацію паспортних даних оповідачів, виконання рисунків і фотографій та точне вимірювання предметів: «Коли знайдуться визначніші оповідачі або співаки, добре зібрати про них біографічні й інші відомості, подати їх характеристики, а як можна, то й фотографії. При всяких записах, де се потрібне, подавати плани, рисунки,

малюнки, фотографії, незважаючи на те, чи ті рисунки або плани дуже гарні та докладні, аби були ясні та зрозумілі. Для ясності слід подавати всюди вимір у метричних мірах. Не зважати на нечисленність чи незначність відомостей, бо часом і маленький запис може мати вагу для якогось досліду. Не брати нічого за відому річ всім, лише записувати все так, якби воно було нікому незнане, при чім треба старатися про найбільшу докладність і вірність» [11, 54–55].

М. Яценко описав великий практичний досвід В. Гнатюка в експедиційному збиранні етнографічних і фольклорних матеріалів: «Збирай зерко до зерка, та й буде мірка. Один трохи й другий трохи, то на язиці не значить нічого, но а в світ потрібно того». Слідування цьому золотому правилу, сформульованому оповідачем Кузьмою Лучкевичем із Мшанця, невтомна праця – дали Гнатюку такий багатий урожай» [11, 124].

Особливо корисним для сучасної концепції експедиційного українознавства став науковий підхід В. Гнатюка до визначення респондентів-оповідачів. Учений вважав, що ними мають бути лише найкращі носії народної культури, які зберегли для нащадків цінний досвід своїх предків: «Взагалі Гнатюк надавав великого значення ролі оповідача, що стосовно до тодішньої практики фольклористів, які рідко цікавилися творчістю співців і оповідачів у зв'язку з умовами їх життя, було значним кроком вперед. Він осуджує записування творів народної словесності від випадкових людей, які нерідко переповідають уривки з колись чутих творів» [11, 133].

Під час українознавчих експедицій, обираючи респондентів, ми також використовуємо вибірковий підхід. При цьому застосовуємо методу В. Гнатюка, який розглядав досвідченого оповідача як творчу особистість, що увібрала в себе досвід попередніх поколінь і творчо застосувала його у своєму житті. Саме відшукування найбільш творчих особистостей стало запорукою великого наукового успіху вченого: «Володимир Гнатюк підносить роль оповідача як творчої одиниці з народу, що не тільки акумулює творчість трудящих, а й, виступаючи від імені колективу, дає свою інтерпретацію, свою редакцію твору. Не механічне відтворення того, що запам'яталося, а художня розповідь, по-єднана з елементами творчості, імпровізації, своє ос-мислення твору вирізняє кращих оповідачів з маси на-роду» [11, 134].

М. Яценко, аналізуючи науковий метод В. Гнатюка, який вчений використовував у своїх фольклорно-етнографічних експедиціях, звернув увагу на мовний аспект досліджень – точний запис усіх почутих слів. В. Гнатюк фіксував матеріал із діалектологічною точністю (не пропускаючи, за його власним ви-словом, «ніже тії коми»): «Таким чином, головними рисами збирацького методу Володимира Гнатюка є: філологічна точність і абсолютна повнота запису безпосередньо з уст оповідача, співака, запровадження фонетичного письма для передачі усіх морфологічних і фонетичних особливостей мови, внаслідок чого записи становлять немалу цінність для діалектології. Виходячи з того, що той самий твір у різних оповідачів звучить по-різному та в кожній місцевості має свої локальні відмінності» [11, 139].

М. Яценко наголосив, що І. Франко високо оцінив науковий підхід В. Гнатюка до експедиційних фольклорно-етнографічних досліджень України: «Характеризуючи етнографічні дослідження в Галичині в 90-х роках XIX ст., Франко вказує на появу наукового підходу до збирання та

публікації народної творчості. Відносячи до збирачів нового типу В. Гнатюка, він підкреслює такі важливі риси запису, як стенографічна точність запису, записування матеріалу від найкращих оповідачів (про яких подаються докладні відомості), наочність у передачі реалій, добра фахова підготовка збирачів (знання ними літератури, вибір найкращої території дослідження)» [11, 129].

Значний внесок в експедиційне вивчення Гуцульщини зробив визначний український етнограф, фольклорист, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, дослідник культури і побуту гуцулів В. Шухевич. Протягом двадцяти років у цьому самобутньому регіоні України він експедиційно збирав фольклорно-етнографічні матеріали, які стали джерельною базою для написання його основної праці – п'ятитомника «Гуцульщина». Це оригінальний твір, що зафіксував для історії Гуцульщини тодішній стан її матеріальної і духовної культури: «Крім кількох образків (ілюстрацій), які зазначую в тексті, всі інші споряджені з фотографічних знімків, dokonаних мною або таки в Гуцульщині, або тут у Львові з таких предметів, які я в Гуцульщині зібрав» [12, 25].

У дослідженні В. Шухевича точно збережено слова гуцульського діалекту, які траплялися під час збирання матеріалу, а також додатково складено короткий словник гуцульських слів: «У відповідні місця тексту вложив я много гуцульських слів і їх форм з вимовою і наголосом так, як я їх чув, не менше старався я з усею силою придбати народно термінологію, що усе зазначую в тексті курсивом; осібний словарець, поданий при кінці сеї праці, містить усі гуцульські слова, які мені лише удалось зібрати» [12, 25]. Територія досліджень, здійснених В. Шухевичем, охоплює весь регіон Галицької Гуцульщини, що є найбільшим за площею і чисельністю населення у цілому краї та найповніше представляє його матеріальну і духовну культуру: «Праця моя обнімає цілу галицьку Гуцульщину, а не поодинокі її села, проте представив я при описі обрядів і пр. в одній цілості усе те, що бачив по всій Гуцульщині, хоч деякі звичаї, обряди і пр. не всюди однакі, бо як каже Гуцул: «У нас (Гуцулів) шо грунь, то інша установа» [12, 26].

В. Шухевич у листі до І. Франка зазначав, що наводить тільки народні знання та факти із життя гуцулів, а не свої погляди на те чи інше описуване явище. Автор скромно розглядав свою працю як оригінальну археографічну і фактографічну джерельну базу для наступних науково-теоретичних досліджень Гуцульщини: «Моя праця не є критичною, так як вона тільки групує зібраний матеріал не про те, що ми знаємо про людей, але те, що люд знає і що люд уміє... Мою особисту працю при сій публікації не вважаю за якусь особливу свою заслугу, а лише за довг, виплачений мною гуцульському народові за ті красоти его чудової країни та его власної вдачі, якими я тільки налюбувався...» [12, 3].

У кінці XIX – на початку XX ст. наукові етнографічні дослідження Гуцульщини здійснював засновник історико-етнографічної науки Буковини Р.Ф.Кайндль, який використовував матеріали власних експедицій. В одній із праць про життя гуцулів він писав: «Моїм основним правилом було не брати до уваги друкований матеріал» [2, 5]. Дослідник довіряв переважно безпосереднім спостереженням та спілкуванню з інформаторами [13, 5].

У науковій монографії академіка П. Кононенка «Національна ідея, нація, націоналізм» зазначено, що сучасні експедиційні українознавчі дослідження ґрунтуються на науковій основі, яка була

закладена видатними діячами української науки, культури і духовності: «Безумовно, що особлива роль у цьому процесі належить Київському університетові та Михайлові Максимовичу і П.Кулішу, Б. Грінченку, І. Нечую-Левицькому та М. Драгоманову, а згодом І. Франку та М. Грушевському, П. Грабовському і Лесі Українці, Х. Вовку, В.Хвойці та Д. Яворницькому, лідерам різних українських політичних партій» [14, 197].

Саме в той період експедиційні дослідження в Україні розпочали різні наукові комісії і товариства: «Закономірно, що по всій Україні, навіть у Москві й Петербурзі, австро-угорських кресах виникають не лише археологічні, етнологічні, історико-антропологічні комісії та товариства (в чому особлива заслуга В. Антоновича, М. Максимовича, П. Куліша, М. Грушевського, В. Гнатюка, О. Кониського), а й політичні партії, для яких найвищою метою стає Україна як суверенна нація-держава, а деміургічною силою – національна ідея. Науковою основою нового національно-державного відродження українства стає українознавство» [14, 212–213].

Отже, експедиційне українознавство ми розуміємо як емпіричний напрям українознавства, в рамках якого наукові дослідження здійснюються на основі експедиційно доповненої джерельної бази, до складу якої входять уже відомі літературні й археографічні джерела та сучасні фактографічні матеріали, одержані дослідниками під час експедицій. Наша концепція передбачає відповідну методику проведення українознавчих досліджень, що складається із чотирьох етапів.

На першому етапі науково-дослідної роботи потрібно поглиблено вивчити всі відомі літературні й археографічні джерела, які безпосередньо стосуються досліджуваної задачі чи проблеми. Тільки після цього можна виявити, яких саме сучасних фактографічних даних не вистачає для завершення наукового дослідження. Для їх одержання планується проведення тематичних українознавчих експедицій. Спочатку треба спланувати, на якій території будуть здійснюватися українознавчі експедиції і які об'єкти, події, явища та процеси необхідно дослідити. Потім визначається особливий склад експедиційної групи, кількість експедицій, тривалість та строки їх проведення. Ефективність роботи українознавчих експедицій значною мірою залежить від якості попередньої підготовки всіх учасників та продуманості розроблених робочих планів і питальників. Завершальним кроком першого етапу експедиційного українознавства є розробка наукового проекту програми всіх запланованих українознавчих експедицій.

Другим етапом є безпосереднє здійснення українознавчих експедицій, згідно з наперед розробленим проектом програми із використанням традиційних та сучасних цифрових технологій фіксації аудіовізуальної інформації: фотографування, звукозапису і відеознімання. Багаторічний досвід проведення українознавчих експедицій в Гуцульському регіоні Українських Карпат засвідчив, що під час практичної роботи доводиться певним чином корегувати наперед розроблений проект програми, особливо це стосується удосконалення робочих планів та змісту питальників. Найбільш мобільною і продуктивною є наукова експедиція невеликої групи, що складається із 2–4 дослідників. В окремих випадках виникає потреба в допомозі додаткового провідника – місцевого жителя, який добре знає досліджувану територію та її мешканців.

Третім етапом є комп'ютерна обробка одержаних цифрових фактографічних матеріалів і документів. Після цього їх потрібно систематизувати і узагальнити. Усі зібрані і систематизовані експедиційні фактографічні матеріали зберігаються у відповідному архівному фонді науково-дослідної установи і пізніше можуть бути використані іншими дослідниками.

Завершальним етапом є створення експедиційно доповненої українознавчої джерельної бази дослідження. Оскільки науково-дослідна робота з українознавства – це перш за все творення нового наукового знання, то тільки на основі такої джерельної бази, що складається із уже відомих літературних і археографічних джерел про Україну та світове українство в минулому й нових експедиційних фактографічних матеріалів і документів про сучасний стан досліджуваної задачі чи проблеми, можна проводити її ґрунтовний аналіз з метою одержання нових наукових висновків і результатів.

Отже, експедиційне українознавство – емпіричний напрям українознавчих наукових досліджень, який використовує експедиційний метод одержання та систематизації нових достовірних фактографічних матеріалів, наступного аналізу та узагальнення експедиційно доповненої українознавчої джерельної бази і одержання наукових результатів.

Важливим завданням методики експедиційного українознавства є виявлення і цифрова фіксація реальних об'єктів, явищ і фактів, що стосуються України і світового українства та тематично належать до одного або кількох центрів українознавства, шляхом безпосередньої участі експедиційної групи науковців у цьому дослідницькому процесі. Українознавчі експедиції є польовим способом дослідження, завдяки якому можна зібрати достовірний джерельний матеріал. Вони здійснюються у населених пунктах України чи за її межами, у середовищі матеріальної і духовної культури українського етносу, коли українознавчу інформацію отримують і фіксують безпосередньо від респондента – носія автентичної української культури, а також в сучасних наукових установах, організаціях, підприємствах та інших інституціях, які володіють реальною об'єктивною інформацією українознавчого змісту.

Експедиційне українознавче дослідження може здійснюватися у формі групових чи колективних наукових експедицій, а також – за певних обставин науково-дослідної роботи – індивідуально. Під час українознавчої експедиції застосовують різні види фіксації інформації про досліджувані об'єкти, явища і факти щодо України і світового українства. Найефективнішою формою фіксації українознавчого матеріалу є комплексне застосування традиційних рукописних записів та сучасних цифрових аудіозаписів, відеознімання, фотодіагностики, обмі-рів об'єктів тощо.

Найповніші українознавчі матеріали можна одержати під час застосування стаціонарної форми українознавчої експедиції, що може тривати в окремому населеному пункті чи в регіоні до кількох місяців. Тільки під час тривалої наукової експедиції можливе здійснення вичерпної фіксації фактографічних даних, що стосуються одного або кількох центрів українознавства. Короткотривалі епізодичні експедиції на окремі території, зустрічі із випадковими респондентами не дають можливості зібрати достовірний фактографічний матеріал.

Організація українознавчих експедицій із дослідження України і світового українства здійснюється за відомою польовою методикою. Програма проведення українознавчих експедицій передбачає певну тему дослідження, її маршрут, використання традиційних та сучасних цифрових технічних засобів фіксації інформації. Для більш ефективної роботи українознавчої експедиції потрібна попередня розвідка об'єктів дослідження. Продуктивними методами отримання інформації є спостереження, анкетування, опитування чи інтерв'ювання, документальне фотографування, аудіозаписи і відеознімання, обміри об'єктів, картографування досліджуваних явищ, окремих елементів тощо.

Найбільш універсальним та найпоширенішим експедиційним методом є безпосереднє опитування чи інтерв'ювання респондента – спеціально вибраного досвідченого автентичного носія українознавчої інформації. Для отримання достовірних даних потрібно експедиційно охопити всю досліджувану територію. Крім того, дослідники завчасно готують відповідний робочий план та детальний тематичний питальник з метою зібрати якомога повніші відомості про досліджувані об'єкти, явище чи факти. Для підвищення ефективності роботи варто попередньо зустрітись із респондентами та вручити їм індивідуальний варіант питальника.

Наведемо науково-методологічні рекомендації, викладені у наукових працях кандидата філософських наук, доцента, заступника директора ННДІУ з наукової роботи Т. Кононенка. Так, експедиційне українознавство як емпіричний напрям науки про Україну має доповнити джерельну базу українознавства новими фактографічними даними, які входять у сферу осягу сучасної України. «Унікальність українознавства полягає в тому, що воно є не наукою «про Україну», не однією з наук «про Україну», а наукою України – українознавчої України. Предметом українознавчого дослідження постає осяг України у засобах її осязання, вихованої в українознавчих дослідженнях цілісної спроможності людини до цілісного сприйняття України» [15, 46].

Концепція експедиційного українознавства розглядає також оптимальний склад експедиційної групи дослідників, сучасні форми і засоби проведення українознавчих експедицій із обов'язковим використанням сучасних цифрових технічних засобів фіксації, систематизації та архівування інформації: «Якщо теорія чітко постає як впорядковане явище свідомості, то концепція мусить мати форми і засоби втілення, властиві предмету концепції» [16, 126].

Основне завдання сучасного експедиційного українознавства полягає в одержанні сучасних фактів, що цілком відповідає меті українознавства ХХІ ст., яке орієнтоване на творення нового наукового знання та його практичного застосування. «Наукова діяльність спрямована на творення нового наукового знання та його втілення в конкурентоспроможні науково-гуманітарні та науково-технологічні продукти» [17, 134].

Для розробки наукового проекту українознавчої експедиції важливим є розуміння того, що методика його проведення повинна базуватися на універсальності підходів до дослідження українознавчих задач і проблем, що були розроблені видатним українським вченим В. Вернадським. «Для нас категоріально-науковим є метод, геніально втілений у теорії ноосфери Володимиром Вернадським. Згідно з цим

методом Природа визначається універсально-цілісною системою, а тому й розуміння культури та методології вивчення й висвітлення її має відзначатися універсальністю підходів, форм та засобів пізнання й сцієнтизму» [18, 308].

Протягом останніх десяти років роботи Філія «Гуцульщина» ННДІУ здійснила низку українознавчих експедицій: «Будинок астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван», «Гора і скеля Писаний Камінь», «Гуцульський музей у Жаб'ю-льцях», «Річка Чорний Черемош», «Традиційна дерев'яна архітектура Гуцульщини» і «Полонини Гуцульщини». Про одержаний практичний досвід організації і проведення українознавчих експедицій на території Гуцульського регіону Українських Карпат, у яких брали участь П. Кононенко, Т. Кононенко, В. Сніжко, О. Рибарук і П. Шкрібляк та ін. дослідники, йшлося у доповіді на секційному засіданні Міжнародної науково-практичної конференції «Українознавство XXI ст.: нові підходи, критерії та завдання розвитку», що відбулася у 2008 р. В ухвалі секції висловлено рекомендацію щодо потреби організації українознавчих експедицій у всі регіони України: «Для отримання сучасного фактографічного матеріалу українознавчого змісту та реалізації цілісного підходу до вивчення Українського терену в НДІУ планувати організацію наукових українознавчих експедицій у всі регіони України» [19, 103].

Досвід роботи Філії «Гуцульщина» ННДІУ засвідчує, що новітнє експедиційне українознавство в рамках розробленої ННДІУ наукової концепції має потенційно великі можливості для подальшого розвитку сучасного українознавства [20].

Висловлюємо щиро вдячність Т. Кононенку за допомогу в розробці наукових основ концепції експедиційного українознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
2. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – Т.1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І.М. Дзюби, М.Г. Жулинського. – К.: Наук. думка, 2001. – 784 с.
3. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – Т.5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. – К.: Наук. думка, 2001. – 496 с.
4. Кирилюк Є. П. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1979. – 266 с.

Иван Зеленчук

Ярослав Зеленчук

Концептуальные основы экспедиционного украиноведства

Аннотация. В статье рассмотрены научные основы современной концепции экспедиционного украиноведства.

Ключевые слова: экспедиционное украиноведство, концепция, методика, источники информации, фактографические материалы.

Ivan Zelenchuk

Yaroslav Zelenchuk

Conceptual bases of expedition Ukrainoznavstvo

Annotation. Scientific bases of modern conception of expedition Ukrainoznavstvo are given in the article.

Keywords: expedition Ukrainoznavstvo, conception, methodology, sources of information, factual materials.

5. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Шашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Т.6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895–1900)». – Львів: Світ, 2002–2004. – 696 с.

6. Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т.35: Літературно-критичні праці (1903–1905). – К.: Наукова думка, 1982. – 512 с.

7. Білинкевич І.О. Іван Франко на Станіславщині: Біографічно-краєзнавчі нариси / Вст. ст., підгот. тексту і наук. редакція М.М. Васильчука. – Коломия: Вік, 2006. – 192 с.

8. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989) / Упорядники: Я. Дашкевич, О. Купчинський, М.Кравець, Д. Пельц, А. Сисецький; Відпов. ред. О. Купчинський. – Львів: ЦДІА України у Львові, 1998. – 467 с.

9. Франко О.О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч: Наук. видання. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. – 378 с.

10. Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. – К.: Наукова думка, 1964. – 288 с.

11. Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість / Упорядкування, вступна стаття та примітки М.Т. Яценка. – К.: Наукова думка, 1966. – 248 с.

12. Шухевич В.О. Гуцульщина. – Перша і друга частини. – Друге видання // Гуцульщина. – Верховина, 1997. – 352 с.

13. Кожоляк Г.К. Етнографічно-експедиційна діяльність Р.Ф. Кайндля у кінці XIX – на початку XX ст. // Вікно в європейську науку: Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля. Чернівці, 20–21 травня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 8–12.

14. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: МАУП; Міленіум, 2006. – 358 с.

15. Кононенко Т. Народно-звичаєві обрії філософії Г. Сковороди. Філософія України. Вступ до методології українознавства. – К.: Науково-дослідний інститут українознавства, 2008. – 174 с.

16. Кононенко Т. Парадигмальні виміри українознавчої наукової концепції // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 126–132.

17. Кононенко Т., Дідух Л., Терлецький В., Таровська О., Мартинюк А. Українознавство XXI століття – філософія нового, відкриття та винахідництва // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 132–142.

18. Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. – К.: НДІУ, 2008. – 400 с.

19. Ухвала секції № 7 «Природо-екологічні складові в самопізнанні й самотворенні українського народу» // Українознавство. – 2008. – №4. – С. 102–103.

20. Зеленчук Я.І. Українознавчо-історична реконструкція етносоціальної системи Гуцульщини: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 / Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. – К., 2007. – 20 с.